

Takács Ferenc

József Attila és a testkultúra

Előjáróban leszögezhetjük, hogy József Attila nem volt „sportember”, életébe nemigen fért bele a sportolás, legfeljebb a szellemi sportokat űzte. Ennek ellenére találhatunk műveiben testkulturális gondolatokat, emlékeket és reflexiókat. Ezekből válogattuk össze írásunk anyagát, mely nem kíván teoretikus elemzésekbe bocsátkozni, csupán az elhullajtott gondolat-szálakat próbálja kvébe kötni.

Játszani is engedd... József Attila az emberi szabadság egyik legszebbi kének tartotta a játékot, melynek minden válfaját szerette, egész életén vezérfonalként húzódott át ez a sora: „egy kis játékot én is érdemelnék...”

Legfogékonyabb korában Öcsödön megfosztották minden elemi játéktól – még a nevétől is –, és megalázó munkával teltek évei. Ez a fájó hiány sok írásában felsejlik, de a legőszintebben a *Szabad-ötletek jegyzékében* beszél erről: „Öcsödön rossz volt, kellett volna két kis ló, kis nő, kis eke, kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza – minden arányosan hozzám, mint ahogy minden arányos volt a nevelőapámhoz.” József Attilát – kishúgával, Etussal együtt – mint „menhelyieket” kirekesztették a falubeli gyerekek mindenből, ami egy életre kisebbségi komplexust okozott neki.

József Attila gyermekkorra – néhány derűsebb epizód kivételével – örömtelen és játék nélküli volt. Szabolcsi Miklós szerint: „Hiányzott belőle az önfeledtségnek, a gyanútlan öntudatlanságnak az élménye, amely számos más író kortársánál megvolt.”¹

A Szép Szó 1938. 1–2. számában Móricz Zsigmond így adta vissza a költő szavait a *Nagyon fáj* című kötet kapcsán. „Az az én bajom, hogy ez az életem... én csibe vagyok: apátlan, anyátlan árva, ebből a mélységből származom és emiatt nagyon nehéz nekem az élet... mert az ember haláláig egy és oszthatatlan marad, úgy viszi magán az életet, mint csiga a házát.”

Amikor felkerült Pestre, a ferencvárosi gyerekek játékaival ismerkedett, melyek színterei az utcák voltak. Nem sok ideje maradt azonban erre se, mert a háború alatt éjszakákon át élelmiszerért állt sorba, tüzelőt cipelt a pályaudvarokról, csomagokat hordott a vásárcsarnokban stb. Külön fájdalmat okozott neki, hogy a Világ moziban a család által készített színes forgókat árulta, de ő maga nem játszhatott velük. Ez a kín a pszichoanalízis során is felötlött benne: „az öncsalás... talán olyan, mint forgót csinálni.”

József Jolán visszaemlékezése: „Zsebe állandóan tömve volt ismeretlen eredetű golyókkal, szögekkel, rongylabdával és a srátság mindenféle egyéb haszontalan kellékével... Attila szabályos ferencvárosi srác lett... A reggel kapott nagy karéj kenyérral egész nap csatangolt, csak este került elő. Futballozott a Vásártéren a többi kis csibésszel, vagy a tizedik uccában golyózott. Az

¹ Szabolcsi Miklós, *József Attila élete és pályája*, Kossuth Kiadó, Bp., 2005, I. köt., 111.

utzagyerekek életét élte: részt vett csínytevéseikben, elnyerte a golyóikat, és otthon a gombokat levágta a ruhákról – gombozáshoz.²

Egy másik frusztrációt okozó emléke, hogy egyik albérlőjük lakatos volt, aki megígérte, hogy csinál neki egy játék ágyút. „Emlékszem, hogy egyszer azt ígérte nekem, hogy vesz, azazhogycsinál nekem egy igazi kis ágyút, amelybe valódi revolvergolyót lehet tenni és azzal majd ki lehet lőni az ablakon. Ma is szeretném megkapni ezt a kis ágyút.”³

Könnyű emlékek című verse is a játék olthatatlan vágyáról szól, melyben a kis ágyú ismét előkerül.

Könnyű emlékek, hova tüntetek?
Nehéz a szívem, majdnem zokogok.
Már nem élhetek meg nélkületek,
már nem fog kézen, amit megfogok.

Egy kis játékot én is érdemelnék –
libbenjetekek elő, ti gyöngé pillék!

Emlékek, kicsi ólomkatonák,
kikért annyira sóvárogtam én
s akiknek egyengettem szuronyát –
törökök, búrok, gyűljetekek körém!
Kis ágyúk, ti is álljatek föl rendben!
Nehéz a szívem. Védjetekek meg engem!

A továbbiakban a költő néhány versrészletét összemarkoltuk, melyekben valamilyen formában megjelenik a játék.

József Jolán könyvében olvasható, hogy a hároméves Attila egyszer a Teleki téren – ahol a Mama kötényeket árult – eltűnt a forgatagban. Ez ihlette később *A vásártéren* című versének megírására.

A vásártéren sátrat ütnek, vernek,
süvölvények közt ácsorog a Gyermekek
egy roskadozó deszkapolc előtt.
A deszkapolcon bádogdobozok,
Én nem vagyok te, én nem csupán látszom,
én játszom.

Könnyű, fehér ruhában című, Ignó Pálnak ajánlott versének második strófájában így filozofál a játékról:

És tudom, mint a kisgyerekek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereget
és megmarad a látszat.

² József Jolán, *József Attila élete*, Bp., 1941, 112.

³ *József Attila összes versei* (szerk.: Stoll Béla), Balassi Kiadó, Bp., 2005, III. köt., 224.

Majd emlékezni jó lesz versében követeli: „adjátok meg a munka örömét”, mely a játékhoz hasonló boldogsághoz vezessen: „s mosolyra fakaszt mind ami ma bánt / majd játszunk békés állatok gyanánt.”

A csillagok járásához hasonlított pontos és szép munkáját – a mostoha viszonyok ellenére is – játékosan végezte, a zseni könnyedségével alkotott. Gyömrői Editnek mondta: „Veszem a szót, földobom a levegőbe, ott szétesik és újra megfogom és akkor valami más.”

Minden sorában örömteli vidámságot sugároz a *Reggeli* című verse:

Álmomban kazalról gurultunk,
rózsámmal bukfencet vetettem,
tótágast állnék most is én,
de már munkába kell sietnem.

Hasonló gyermeki boldogság utáni sóvárgás bujkál a következő versszakban is:

Nyári könnyű szellők,
lányok közt szökellők
szoknyákat libbentők –

játsztok a bokorban,
szalmaszállal porban
boldog gyermekkorban.

Az *Isten* ciklus második versében található az alábbi négy sor:

Hogyha golyóznak a gyerekek,
az isten köztük ott ténfereg.
S ha egy a szemét nagyra nyitja,
golyóját ő lyukba gurítja.

Ez vélhetően azon a régi legendán alapszik, mely szerint Krisztus kicsi korában sárból gyúrt golyókkal játszadozott.

A *Tél* című ismert versében szintén megjelenik a játék mint az öröm forrása.

Ráhányini mindent, ami antik, ócska,
Csorbát, töröttet s ami új meg ép,
Gyermekjátékot, – ó boldog fogócska! –
S rászórni szórva mindent, ami szép.

Gyermekkori emlékét idézi fel a költő a *Perc*, illetve később *Idill* címen írt versében. Makói tartózkodása idején a Maros-parton maga is „kacsázhatott” vékony kövekkel. Ennek a mindenütt ismert játéknak valószínű őskori gyökerei lehetnek, hiszen máig ösztönösen rááll a kezünk a vízpartokon köveket dobálni.

A parasztyerek hevül,
A folyóparton ledül,
Homokon gurul tovább,

Kavicsot fog, jó lapost,
A folyóba dobja most
S füttyörészve áll odább.

Fiatalkori szerelme, Deáki Olga ihlette a *Szerelmes vers* című költeményét, amelyben így szerepel a játék:

Ha nem gyötörsz, én meggyötörlek,
Csak szép játék vagy, összetörlek.

Az 1923-ban keletkezett másik szerelmes verse a labda és a játék köré fonódik. Akinek földobja piros labdáját, az Espersit Mária, vagyis Caca. „Ez a vers, ha akarja a magáé...” Külön felhívja a lány figyelmét, hogy klasszikus formában: stancákban írta.⁴

Piros labdámat föl-fölhajigálom,
Most néked játszom, néked egyedül.
Által a halk, mosolyos violákon,
Szépséged kastélyablakán belül,
Ó nézd a labdát, álom-égbe szállón
Nem napsugáron, szemeden hevül
Szép fénye, mint eső után a márvány
Szűz tóruul visszacsillan a szivárvány.

Ó nézd a labdát, hogy suhan zuhanva,
Mily fürgén szökken mindig újra fel!
Hajolj ki, hogy mosolyvirágid hamva
Libbenjen véle égi útra el,
Ne vess, ne vess, hogy száll s hull víg iramba,
Míg suhanása halkan énekel,
Ne vess s ne tudd, hogy majd szétszaggatom már
Gyötört szivem virágos ablakodnál.

A Nyugat 1935. szeptemberi számában megjelent, *A bűn* című versében ez található a játékkal összefüggésben:

Ám lehet, bűnöm gyermekes
és együgyű nagyon.
Akkor a világ kicsi lesz,
s én játszani hagyom.

A fenti vers legkorábbi változatában szerepel ez a sor is: „Ám öton nem adok hatot.” Ezt a gondolatcsírat azután önálló négysorosban is kifejtette *Hétért* címmel.

Hétért – magamat kérdem –
adsz-e hatot?
Játszom. Azé az érdem,
ki játszhatott.

A zsigereiben megbújó játékoságáról vall a *Tavaszi ének* című versében:
Nekem nyílik minden berek
– A vérem játékos gyerek –

⁴ A stanca (stanza) hatodfeles és ötös jambusokban írt nyolcsoros versszak, amelynek az első hat sora keresztím, az utolsó kettő pedig páros rím.

A töredékként megmaradt versváltozataiban visszatérően szerepel ez a sor:
 „Világokat igazgatok / üveggolyókkal játszom.” Az *Isten* című versében pedig ez található: „nem ember szívébe való / nagy kínok késeivel játszom.”

Mért hagyta el, hogyha kívánsz címmel írt költeményében ismét felbukkan a játék:

Ó, asszony, te balga, te bolond,
 Játszót játszó, ostoba, semmi játék.

József Jolán szerint ezt a versét W. Gyenes Gitta festőnő emlékkönyvébe írta. Egyébként a „játszót játszó” asszony volt az anyja későbbi múzsájának, Lucának. Feltehetően egy hamar múló flört utáni hangulatában vetette papírra e sorokat a költő.

A *Hazám* ciklusban panaszosan követeli a költő:

„Adj meleg ételt a gyermeknek,
 hisz nem mernek már játszani sem.”

A Flórához írt ciklus harmadik versében olvashatjuk:

Ugy kellesz nekem Flóra, mint falun
 villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
 Mint gyermekeknek játék...

József Attila a Szép Szó egyik számában a Szerkesztői Üzenet rovatban egy frappáns játékelméleti hitvallást kerekített az előfizetőnek írt válaszában.

„Végül Ön e lap címét kifogásolja. Szép Szó – e kifejezés az Ön szemében játékká »alacsonyítja« gondolatainkat, »az erkölcsi megújulás korában«. Nem értem, hogy miért volna alacsonyrendű a játék, a gyermekek öröme. Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat és akkor derűs a szívem, ha munkámban játékot fedezek föl. Félek a játszani nem tudó emberektől és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon, hogy azok a szűkös életfeltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek.”⁵

Végül egy sokat idézett részlet a *Levegőt!* című költeményéből:

Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
 Jó szóval oktasd, játszani is engedd
 szép, komoly fiadat!

Sportok peremén. József Attilát hányatott élete során néhány sportág azért megérintette, vagy úgy, hogy módjában volt magának is gyakorolni, vagy pedig írt róla.

Elsőnek talán a labdarúgást vegyük elő, mely az ő gyermekkorában indult el meghódítani a magyar sportéletet. Kassák Lajos feleségéről, Simon Jolánról ezt írta: „magányos férfiak gondolták ki / amikor én még futbaloztam.” Ez a kitétel utal arra, hogy valamikor ő is rúgta a labdát. Egyébként a „futbal” szót következetesen egy l-lel írta a költő, amit a kritikai kiadásokban rendre kijavítanak.⁶ Tudjuk, hogy a grund-focin kívül az FTC sporttelepe mellett levő külső edzőpályán

⁵ József Attila összes művei, Akadémiai Kiadó, Bp., 1958, III. köt., 183.

⁶ Stoll Béla, i. m., II., 5.

is alkalmi csapatokba verődve, saját gumilabdájukkal játszottak a ferencvárosi sүvölvények. Konkrétan tudjuk, hogy 1919. május elsején végignézte a költő a magyar–osztrák futballmérkőzést. A Ferenc téren egy házban laktak Visnyai Vil-mossal, aki később *A csodagyerek* címmel megírta, hogy a Kommün ingyenessé tette a belépést, így mindketten kimentek az Űllői úti stadionba.

József Attila 1925-ben *Félidő: 0-0* címmel írt egy költeményt, amelynek valamilyen futballmeccsre emlékezve adhatta ezt a furcsa címet. Valójában a versnek a labdarúgás gyakorlatahoz konkrétan nincs sok köze. Metaforaként idézi fel a költő a félidőbeni döntetlen szituációt, melyben ott rejlik az esetleges győzelem reménye vagy a vereség. Biztatja a „vörös dresszesekeket”, vagyis az ifjúságot, akiknek szurkol, hogy sikerüljön az „országulásuk”.⁷

Vörös dresszünkön elmaradt nyarak
Vérlódító, nagy forrósága izzik. Gyerekek,
Félidő: 0:0. ...

(...)

Félidő: 0:0; karcsú tagjainkból

Hajbókoljatok ki cédrusok,

Kövek, tüzek és elektromos álmok!

(...)

Egy pohár friss vizet s aztán tovább –

Kedvünkre győzünk:

Félidő: 0:0, gyerekek –

Hátunk mögött a Szél, a Nap s az Isten!

Egy másik verse, a *Sportirodalom* lényegében szintén a futball kapcsán szól a sportokról, azok utáni vágyáról.

Sportirodalma, Takács, kedvessé tette a sportot
Méla szememben, amely csak a sakk kockáin görbült.
Már evezőt ragadok, gerelyem zúg, röppen a diszkosz
Holnapután kihúzom magamat; – s: milyen egy dali fickó –
Így sóhajtanak utánam a lányok, még a Takács is.

A meglepő témaválasztáson túl leginkább a „Takáccsal” nem tudtak mit kezdeni az irodalomtörténészek. A Stoll Béla szerkesztette „Összes”-ben is még ez olvasható: „Takácsról semmit nem tudunk, csak azt, ami a versből kiolvasható.”⁸ A valóság az, hogy nagyon is sokat tudunk Takács II. Józsefről, a korszak sztárfocistájáról. Angyalföldről került a Fradiba, és a húszas évek gólkirálya lett. A rendkívül népszerű, szerény futballista a magyar válogatott csatáraként közel félszáz gólt rúgott. József Attila mint igazi frantzstadti gyerek ellátogatott – az akkor a „város pereméhez” tartozó – FTC-stadionba, és ha sikerült belógnia a meccsekre, személyesen megcsodálhatta Takács kettőt,

⁷ A 2015-ös Nemzetközi Könyvfesztiválra jelent meg Gazdag József *Egy futballrajongó naplójából* című könyve. Ebben a szerző klasszikus irodalmárokból összeállított egy képzeletbeli válogatott labdarúgó-csapatot. A *Félidő: 0-0* című verse kapcsán József Attilát is beválasztotta az álomcsapatba mint balhátvédet.

⁸ Stoll Béla, i. m., III. köt., 263.

akit ekkor minden ivarérett fiú példaképének tartott.⁹ Ahhoz, hogy a kerület érdes részén lakók „kedvét a vasárnap megfordítja” – ahogy a költő írta –, hozzájárult a futball varázsa is. Az emberek örömmel emlékeztek a Fradi-mecseken való kultikus szurkolásokra, a gólokra, amikor már kedvüket „a hétfő szomorította”.

A tornával az iskolai testgyakorlati órákon találkozott először, ami azonban mélyebb benyomást nem tett rá, bár többnyire jelese volt a tantárgyból. Kilenc évesen azonban rokoni közelségbe került a korabeli versenyturnával. Jolán nővérét ugyanis 1914-ben elvette feleségül Pászti Elemér, a sokszoros bajnok szertornász. A Világ moziban ismerkedtek meg, ahol Jolán jegyzető volt, a mama takarított, a két kisebb pedig cukrot, vizet és forgót árult. Az esküvőjük után az egész család átköltözött Pászti Üllői út 63. szám alatti szobakonyhájába.

Pászti Elemér 1912-ben a stockholmi olimpián tagja volt az ezüstérmes magyar válogatott tornászcsapatnak. Az izmos, jó felépítésű, fiatal versenyző a delegáció mókamestere volt.¹⁰ Természetesen Attila is egy ideig Pásztiéknál lakott, akiről említést tesz a „szabad ötletekben” is: „FTC pálya (...) a Pászti a BTC tagja volt (...) használtam a súlyzóit.”

A költő bizonyos időszakokban otthoni tornát, erősítő gyakorlatokat végzett, amiről Vágó Márta egyik levele tanúskodik. Amikor Mártát szülei Londonba „számúzták”, kiterjedt levelezést folytattak. Az 1928. októberi levelében ezt írta Attilának: „Te, ne görheskedj nekem! Nem kezdenél megint tornázni (ha van utána mit enned, amit mégiscsak remélem, valahogy megkapsz?), de akkor igazán komolyan minden nap!”¹¹

József Attila erejével és tornásztudásával egészen furcsa módon szeretett kérkedni. Erről érdekes epizódot találhatunk Tersánszky Józsi Jenő *Nagy árnyakról bizalmasan* című könyvében, melyben leírja Attilával való kiruccanásukat a csillaghegyi strandra.¹² „Óriási terebélyes fák a strand körül, a hegyoldalban pázsitos és homokos teraszok, tornaszerek, hatalmas, kettős vízmedence. Lubickolni, ugrálni, testgyakorlatozni lehet remekül. Gyöngye kis termetével arról beszél: őt a nélkülözés és a testi munka annyira megedzette, hogy izmai, inai megacélosodtak, és nagy meglepetés érne engem, ha megmérkőznénk, ki a különb legény a gáton. Amíg ezt közli velem, szinte önmagát is megszedíti, oly rugalmas mozdulatokra egyengeti a tagjait, mint egy díjbirkózó. Nekem elég mulattatásomra szolgál ez a kérkedés. Hagyom, hogy ropogtassa meg a kezem szorításával és azt is, hogy két karomat lenyomva neki szorítson a falnak. Hadd legyen túl boldog!”¹³

Attilának nem lévén fürdőnadrágja, bérelni kellett egyet a pénztárban. „A gatya, amikor a kabinban magára húzta, akkorának mutatkozott, hogy valami százkilós nehézsúlyú alakon is lengett volna. Úgy segített valahogy magán,

⁹ A Sporthírlap 1933. október 21-i számában még vers is jelent meg Takács II. József tiszteletére, Lévy József stílusában.

¹⁰ Herczeg István, *Impresszióim a stockholmi olimpiáról*, Stephaneum Kiadó, Bp., 1912.

¹¹ Vágó Márta, *József Attila*, Noran-Kiadó Kft., 2005, 411.

¹² Tersánszky Józsi Jenő, *Nagy árnyakról bizalmasan*, Holnap Kiadó, Bp., 2002, 213.

¹³ Tersánszky, i. m., 214.

hogy a gatyá felső részét összegyúrta a derekán. Persze, vékony combjai, mint a haragban a nyelve, úgy imbolyogtak azért a gatyában.”¹⁴

Ezután következett a költő tornamutatványa, amellyel versenyre hívta újdonsült barátját. „Ő felugrott a nyújtóra és el akart kápráztatni egy könnyű lábforgással, engem. Erre én kíméletből, hogy örüljön, nem pipáltam le. Holott már az 1904-es tornaversenyen, a Millenniumi pályán, a kevés szertornász közt én is megcsináltam az óriáskört, vagyis nyújtott karral forogtam a nyújtón.”¹⁵

Mondhatni, „jóval kezdett ki” Attila, hiszen köztudott Tersánszkyról, hogy szertornász volt, és még 70 éves korában is kézenállásban járta körül kedvenc kocsmáját. Az íróbarát – akit a költő „bagótlan Kakuk Marcinak” nevezett – azonban ráhagyta, hogy ő az erősebb.

„Érdekes, hogy az a viszonylat, hogy Attila megköveteli tőlem, mint egy katonai fellebbvaló, hogy befogjam előtte a számat, kövessem még badar utasításait is... megmaradt köztünk mindvégig... Mások nem említik Attilánál, hogy a testi kiválóságok milyen tisztelete lakozott benne. Talán épp azért, mert bár arányos alkatú és valóban jó kötésű termettel rendelkezett, de kicsi volt és nem túltáplált. Ilyen kisdéd emberek mindig hajlamosak az erejükkel való hivalkodásra.”¹⁶

Tersánszky tehát baráti gesztusból sokáig felvállalta ezt az erőfitogtató versengést, mígnem egy véletlen folytán megszakadt ez a furcsa kapcsolat. „Attila, miután én akár ízetlen ugratás-vágyból, akár gyöngédségből fölszabadítottam benne ezt a hajlamot, rám kapott. Ahányszor csak rájött az, hogy érvényesítse velem szemben dávidi vagy botondi fölényét, megragadta leginkább két karomat, leszorította és nekinyomta a fának vagy a falnak. Én pedig túrtem. Legyen boldog! Míg egyszer aztán, úgy rémlik, a szobánkban nagyon mélyen elgondolkoztam. Így rohant meg Attila. Szórakozottságom elfeledtette velem a köztünk dívó különleges játékszabályt, és félkarral elhárítottam rohamát. Rázuhant az ágyra. Baja nem esett. S akkor is ő kereste magának!... Én mégsem tudom elfelejteni azt a letört, csalódott, szinte rémülettel és szemrehányással teli tekintetet, amit rám vetett. Mintha számon kérte volna tőlem: miért döntötted meg bennem az erőmben való élvezetes bizakodásomat, ha eddig áltattál velem?”¹⁷

József Attila tornászmutatványait és erejével való büszkélkedését Vágó Márta is említi. Az óbudai strandra menet Attila játékosan, de kifejezetten kérkedően kijelentette: „Meg fogod látni, hogy sovány vagyok, de acélszalagok feszülnek izmaim között! A hangjában mély, önérzetes zöngék vegyültek ironikus éllel... Számomra nem volt probléma, hogy lát-e különbséget úszóruhás alakom és kis nyári ködmöneibe burkolt mivoltom között. Nevelésem sajátosságai közé tartozott, hogy a meztelenségbe nincs semmi. Gyermekkoromban sokáig tornáztattak meztelenül, senki előtt nem szégyelltem magam. Attila mindent próbának, mérkőzésnek, vizsgának érzett.”¹⁸

Amikor Vágó Márta először meglátogatta a költőt Andrássy úti apró albérletében, Attila szintén bemutatott egy „erődemonstrációt”. Más bútor nem lévén,

¹⁴ Tersánszky, i. m., 214.

¹⁵ Tersánszky, i. m., 215.

¹⁶ Tersánszky, i. m., 215.

¹⁷ Tersánszky, i. m., 215.

¹⁸ Vágó Márta, i. m., 99.

az ágyon ültek, amikor Attila hirtelen felemelte Mártát, mint egy emelődaru. „Láttál már emelődarut dolgozni? – kérdezte azután komolyan. Rám ragyogott, és karjaival mutatta az emelést, nyújtott karjain az inakat, hogy tapogassam meg: – Nézd, érnek annyit, mint egy emelődaru. Legalább nem voltam hiába hórukkember Bécsben egy darabig.”¹⁹

József Attilát már kora ifjúságától fogva izgatta testi ereje. *Erőének* címmel 1922-ben írt versének kezdő sora: „Derekamban tizenhét éves izmok ringatóznak”. „Erős valék, mint az anyatej”, büszkélkedik a *Gyermeksírásban*, az *Érzitek-e?* című versében ez áll: „Egészségesek vagyunk, erősek és mohók”. A *Páncélvonal* című költeményében két helyen is fitogtatja erejét: „Vagyok számító; kíméletlen; / És erős”, továbbá: „Az én eltékozolt sok szép erőm”. Istenhez hasonló testi és lelki erőt kíván magának: „Láttam Uram, a hegyeidet / S oly kicsike vagyok én / Szeretnék nagy lenni / hozzád hasonló.” A mindenáron való furcsa erősködését az alapozhatta meg, hogy az Öcsödön eltöltött időkben kemény fizikai munkát kellett végeznie: vizet hordott, fát vágott, fára mászott, rohanguált az állatok után. Így aztán inas, izmos, vagy ahogy többször emlegette, „szívós” lett.

A Marosban és a Tiszán tett fürdőzése után érdekes, hogy József Attila valójában az Adriai-tengerben tanult meg úszni. A Károly király alapítvány jóvoltából 1918-ban – Etussal együtt – néhány

József Attila a Tisza-parton

hetet töltött a tengerparton. A koszt nagyon gyenge volt, ott is koplalnia kellett. A fagyott krumpli és a száraz kenyér ellen valóságos tünetést szerveztek: kanalaikkal verték az asztalt, és ezt skandálták: „Károly király szereti, rothadt babbal eteti...” A legnagyobb élménye természetesen a tenger, a nagy úszások és evezések színtere. Etus visszaemlékezése szerint: „Attilát egy alkalommal a fiúk bevitték jó messzire az evezőssel és egyszerűen bedobták a vízbe... A következő látogatásomkor már büszkén újságolta, hogy tud úszni.”²⁰

Ami az úszást illeti, József Attila alkalomadtán szívesen úszkált medencében vagy szabadtéri vizekben. 1918 nyarán az Adriai-tengerparton töltött néhány hetet,

ahol napi rendszerességgel messze beúszott a tengerbe. József Etel beszámolója szerint: „otlétünk alatt többször sirokkószerű vihar tombolt a tengeren, dörgött az ég, a szél felkorbácsolta és feketére változtatta a vizet”. A költő így verselte meg ezt az élményét: „Úsztam, vagy úsztam volna, ám úgy értem partot ott, / hogy vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott.”

Zöld napsütés hintált versében további adalékok találhatók az úszást illetően:

¹⁹ Vágó Márta, i. m., 43.

²⁰ Szabolcsi Miklós, i. m., I., 100.

Zöld napsütés hintált a tenger lágy, habos vizén,
meztelenül, vigan, nagy messzi beúsztam biz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekvé ringtam ott, behunyva két szemem.

Hasonló tengeri úszásokat és evezéseket tett 1927-ben is, amikor egy alapítvány akciója folytán Nizza mellett, Cagnes sur Merben üdülhetett. Öt hét boldogság volt ez a tengerhez közeli kis faluban, ahol művészek sora lakott és alkotott (pl. Matisse, Modigliani, Soutine, Rodin).

Az úszás élményével indítja a költő a *Négyen ugrottunk vízbe* című versét.

Négyen ugrottunk vízbe. A habok
Szívünkben zúgnak, zubognak, fehér
Tarajuk lobog, mint kigyulladt zászlók.

Az 1926-ban keletkezett fenti vers egyébként az emberiséggel összefüggő súlyos gondolatokat foglal strófába. Az úszás itt is, mint sok helyen, a felhőtlen örömet jelenti: „szép, tiszta, húsító, nagy lángokat kavartunk a nyugodt vizekből.”

A testgyakorlás, a sport visszatérően megjelenik verseinek egy-egy sorában hasonlatként vagy hangulatteremtő elemként. *Gyémánt* címmel 1924-ben kiadott versében például ez olvasható: „...lapdák helyett ökleinkkel lapdázunk!” A fűtetlen albérletben fagyoskodó költő némi irigységgel említi: „A jégpályáról most jön haza a banda / a korcsolyázók sose fáznak...”

Az evezéssel kapcsolatos metaforával is találkozhatunk: „eveztem én az élet kék taván”, vagy egy másik: „szerelmem úz, hogy rajta csolnakázzam”.

Nyári délután a szobában című költeményében is a strandról meg a Dunán való evezésről ábrándozik: „De lenn a fürdő-strandon, a Dunán / piroscsíkos vizes trikók feszülnek...”

A sportokhoz sorolhatjuk végeredményben a kirándulást, a természetjárást, illetve a turisztikát, amit egy időben József Attila rendszeresen gyakorolt. Az életét feldolgozó irodalomtörténeti munkák és Szántó Judit feljegyzései alapján viszonylag jól ismerjük például a gödi kirándulásait. Főleg az 1932–33-as években jártak ide Judittal, pénzük nem lévén, többnyire gyalog. Itt találkoztak Illyés Gyulával, Nagy Lajossal, Kassák Lajossal meg a zeneszerző Szabó Ferencsel. Ezek az összejöveteleken József Attila a Népszava kül- és belpolitikai cikkeit elemezte, érdekesen, ugyanakkor szakszerűen. Volt úgy, hogy költészetéről kérdezték, ekkor nagy lelkesedéssel adott elő verseiből. Egyszer a Munkás Testedző Egylet (MTE) fiatalokból összeállt kórusának leveleznyelte a megzenésített *Búza* című versét. Szerves része volt az együttlétnek a sport, a testgyakorlás: futballoztak, röplabdáztak, kidobóst játszottak, és kisebb túrákat tettek a környéken

Kortárs írók kiránduláson
(József Attila Illyés Gyula mellett)

József Attila és Illyés Gyula
egy csillebérci kiránduláson

Ürömhegyi kirándulás Vágó Mártával

és a Duna-parton. Judit említi, hogy egyik előadása után Attila azt mondta: „...no, most labdázzunk egyet, mert a testnek is meg kell adni a magáét. Olyan szeretettel hajították felé a labdát, mintha kisebb testvéreiket tanítanák erre a fortélyos testi ügyességet kívánó játéokra.”²¹

Több fénykép tanúskodik arról, hogy rendszeresen kirándultak, túráztak Hűvösvölgyben és Csillebércen is. Kortárs értelmiségiekből álló baráti társasággal járták a természetet (pl. Illyés Gyula, Szántó Imre, Székely Béla, Gereblyés László).

Szabadtéri testmozgásnak számított az is, amikor Vágóék üröm-hegyi nyaralójában labdáztak, fogócskáztak és alkalomadtán bejárták a turistautakat. Télen – ha volt hó a hegyen – a Vágó család síelni is kivonult. Valószínű, hogy Attila néhányszor megpróbálhatta a lécen csúszkálást, amiről Márta így képzelgette:

„...praktikusan szólva miért nem mehetünk el síelni, karácsonyi szünetében együtt két-három hétre a hegyekbe, röpülni a havon sítalpakon.”²²

Márta a maga módján törődött Attila testi-lelki egészségével. Az 1928 nyarán írt levelében ez áll: „Atilkám, bánt, hogy esetleg egész nap a szobában fogsz heverni, akármilyen szép is lesz az idő és a plafont nézni. Tegnap majdnem egész nap labdáztunk az Üröm-hegy tetején egy gyönyörű nagy réten...”²³

A kirándulókat érintik a *Csodálkozó bogarak közt* című versének következő sorai:

Viseltes ruhájuk alól forró testük felesel a siető nyárral
Hétnapravalót játszadoznak...

Kávéházi sportok. Manapság a sportelmélet külön kategóriába sorolja az úgynevezett „kocsmai sportokat”. A biliárd, a kártya, a sakk mellett idetartozik a kugli, a darts, a csocsó, és egyéb újabb találmány. József Attila korában ezeket a kávéházakban üzték, és a költő nagy híve volt ezen „kávéházi sportoknak”.

²¹ Lásd: OTSH munkássport-gyűjtemény, 1950.

²² Vágó Márta, i. m., 446.

²³ Vágó Márta, i. m., 365.

A sakk első helyen említendő. Barátja, Fejtő Ferenc a vele készült interjúban többször említi, hogy József Attila szenvedélyes sakkjátékos volt. Makón tanulta meg az alapokat Galamb Ödön tanárától, aki mindenben pártfogolta Attilát. Később belépett a helybéli sakk-körbe, melyet Kesztnér Zoltán, a makói kulturális élet egyik szervezője és finanszírozója vezetett. Kesztnér állandó partnerének választotta az ifjú költőt. Amikor mentora idősebb korában beteg lett, Attilának napi programjává vált elmenni hozzá és néhány partit lejátszani vele.

A Japán kávéházban az öreg Nagy Lajossal vívtak sakkcsatákat pár fillérért vagy egy kifliért. Fennmaradt egy epizód az egyik mérkőzésükről, amikor is Attila ezzel a szösszenettel próbálta a játszmat felfrissíteni: „Eccer élünk, eccer élünk, / egy parasztot lecerélünk.”

Vágó Mártának Londonba írt levelében a költő elmesélte sakkozással összefüggő fantasztikus álmát. „Hogy született kajánságomnak is eleget tegyek, ez az utolsó oldal, amire már csak olyasmiket írok, hogy az éjjel azt álmodtam, sakktábla vagyok, és te vagy a 32 figura, azaz, hogy te vagy a sakktábla és én a figurák. Már nem tudom kik, milyen hatalmak játszottak velem, de olyan erélyesen csapkodtak hozzád, hogy nekem is fájt. Állandóan valami fontos figura-elemet ütöttek ki, mindig fogytam, de végül a világos figurák megmattolták a sötéteket. Majd ama bizonyos hatalmak összeszedték a kiütött részeimet, és a győzteseket meg a legyőzötteket egyként, komplett 32 figuraként visszaraktak beléd. Aztán téged összecsuáltak és – katt – bepattintottak.”²⁴

A képzelt sakkjátékra ezt a választ kapta szerelmétől: „Sakk-álmód nagyon tetszett nekem, de persze csak a stílus kedvéért mondd álomnak, direkt ki-gondoltad vagy legfeljebb félálomban elképzelted nekem, nem?”²⁵

A kártya volt a sakk mellett a legnépszerűbb „sport”. Az „ördög bibliája” mindig ott lapult a zsebekben, de a pincér is készségesen felszolgált. Illet ismerni az akkoriban divatos játékok szabályait, valamint a kis kártya-közöségek sajátos szokásait. Voltak állandó csoportok és alkalmi összeverődések, mögöttük pedig a kibicek koszorúja. József Attila törzshelyén, a Japán kávéházban koptatta a lapokat, de alkalomadtán bárhol előkerült a kártya. Természetesen filléres alapon ment a parti, de volt eset, hogy gombok helyettesítették a pénzt, fejfájós társaságban pedig egy-egy Aszpirin pirula.

A magyar irodalomból válogatva, önálló antológiát lehetne összeállítani a kártyázás témaköréből. Csak néhányat említve is grandiózus a névsor: Krúdy Gyula: *Amadé, egy szerencsét-*

József Attila Juhász Gyula és Móra Ferenc társaságában

²⁴ Vágó Márta, i. m., 157.

²⁵ Vágó Márta, i. m., 412.

len játékos, Heltai Jenő: *Negyedik kerestetik bridzshez*, Bródy Sándor: *A játékos*, Móricz Zsigmond: *Preferansz*, Szép Ernő: *Makaó és Kosztolányi Dezső, nem is beszélve Ottlik Gézaról, a világ legjobb bridzs szakírójáról*. József Attila teljes joggal sorolható e klasszikus társasághoz az *Osztás után* című versével.

Egy másik alkalmi versét is a kártya köré kanyarintotta. József Etelka gyermekének – Makai Péternek – a születésére, 1933-ban egy bridzshasonlatokkal teletűzdelt köszöntőt írt, *Az új honórhoz* címmel. A honór (honneur), mint ismeretes, a négy legmagasabb értékű kártyalap, de másik jelentése szerint megbecsülést fejez ki. József Attila az új jövevény tiszteletére és értékének ki-fejezésére találta ki ezt a verscímet.

Megszülettél lábbal, kézzel,
távirati rövidséggel.
Szlemet szoktak így csinálni:
nem tudtak kilicitalni.
Te sem győzted jó szívvel – mi? –
a mamának kibicelni,
untad a sok link bemondást,
pikk helyett a káróbontást.
S fölvisítál, mint a bíbic:
„Nem leszek itt tovább kibic!”
Mamád kis rönonsszal élve,
így ütött egy robbert nyélbe.²⁶

József Attilánál – de általában a nagy írónál – a sok ismert és akár fejből is idézett alkotás mellett mindig találhatunk néhány olyan művet, amely megbújik az ismeretlenség homályában. Nem kerülnek tankönyvekbe, de még az antológiákból is kimaradnak. Ilyen költeménye József Attilának az *Osztás után*, mely rendkívül különös körülmények között született. A Színházi Élet 1935. áprilisi számában,²⁷ Darvas József, a bridzsrovat szerkesztője *Rögtönzés* címmel közzétette a történetet. „Egy kávéházban összeakadtam rég nem látott kedves barátommal, a kitűnő költővel. Beszélgetésünk első percében természetesen a bridzsről volt szó, a második percben a versírásról. Szó szót követett, ő a költő gondolkozásának nagy kapacitását állítgatta. Fogadást ajánlott, hogy tíz perc alatt bármely témakörből egy szonettet ír, melyben a végzet hatalmát is kifejezi. Megkötöttük a fogadást. Én persze a bridzs témakörét tűztem ki. Költőnk nyolc perc alatt kész volt az alábbi formás szonettel:

A kártya ki van osztva. Reszketünk,
Észak, Kelet, Nyugat és Dél kezében,
bubik, királyok, dámák jelmezében,
s szóltanul várjuk, mit tesz végzetünk.

²⁶ A rönonsz a kártyajátékban szabálytalanságot jelent, a *robber* pedig egy meghatározott pontszám elérésekor a megnyert játszmat.

²⁷ Színházi Élet 1935, 21–27. szám. A vers alatt József Attila neve nem szerepel (Darvas cikkebe van beépítve).

Ki vagyunk osztva. Megvan helyzetünk.
Mit tehetnénk a szabály ellenében?!
Mint mozdulatlan csillagok az égen,
változhatatlan rajzunk, jellemünk.

Vörösek és feketék, vérben, gyászban,
fényesre lakkozottan, lámpalázban
így kell kinek-kinek sorsára várni,

hogy boldogságunkat, mit rejt szerelmünk,
a gyönyörű sikert, mely megvan bennünk,
ki tudja-e a végzet licitálni.

Az eddig felsorolt versek azt a célt szolgálták, hogy a költő testkultúrát érintő gondolatait kataszterbe szedjük. Elemzésük a tudós irodalmárookra tartozik, akik szorgalmasan végzik is a dolgukat. Az *Osztás után* verssel kivételt kell tennünk, mivel érdemes és tanulságos néhány részletébe belebonyolódni. Először is azt kell leszögezni, hogy ez nem a szerencsejátékok körébe sorolható, egyszerű kártya-vers. A bridzs ugyanis egészen más: elmesport, mint a sakk. A vakszerencsére, meg a hazardírozásra alapozott kártyázás valóban az „ördög bibliája”, a bridzs viszont szellemi produktum. Az osztás utáni helyzet tényleg a játék egyik izgalmas momentuma, de ezzel még nem dőlt el semmi, ugyanis a licitnek legalább olyan fontos szerepe van, mint a kiosztásnak. A másik fontos körülmény, hogy a költő a fogadás során a bridzs-témát ugyan készen kapta, de megjegyezte: „bármely témakörből szonettet tud írni, melyben a végzet hatalmát fejezi ki”. Ez sikerült is neki. Rögtön az első sorban a „Reszketünk” szó már megadja az alaphangulatot, a végzettől való félelmet. A „Ki vagyunk osztva” ismétlése szintén egy végzetes állapotra utal, mivel bármilyen zseniális is legyen a licit, azért az erős lapok birtoklása sorsdöntő.

Túllépve a bridzs négy égtáján, a színes-rajzos kártyalapokon, az osztáson meg a liciten, érezhetjük, hogy ez a szonett valóban a végzetünkről, vagyis rólunk, emberekről szól. József Attila eddigi, játékokat érintő verseiben mindig is élet-metaforákat használt. Itt is erről van szó. Egy nyolc perc alatt megírt artisztamutatványban benne rejlik a költő zsenije, aki a bridzs-játék tarka köntösébe burkolva képes volt egy filozofikus művet alkotni.

Tudomásunk van arról, hogy József Attila máskor is játszott szonett-verset. Leginkább Illyés Gyulával, amiről József Jolán könyvében olvashatunk. „Egy papírlapra rímeket írtak fel, a másiknak szonett-formában kellett a rímekhez megírni a verset. Hogy nehezebb legyen a feladat, címet is adtak a megírandó műnek. Attila és Illyés órákon keresztül írták ezeket a szonettek, sokszor sakkozás közben is.”²⁸

Nagy Lajossal szintén játszottak szellemi tornákat, tréfás reklámszövegeket írtak és bökkverseket költöttek, például ilyet:

Lajos, ha szépség köll, tömény,
azért vagyok itt, költöm én,
és így lesz szép e költemény.

²⁸ József Jolán, i. m., 297-298.

Általában a Japán kávéház volt a színtere a szellemi sportoknak meg a tréfás vetélkedőknek. József Attila Nagy Lajossal, vagy az éppen betévedt írókkal és egyéb „kasza, kapakerülőkkal” naphosszat úzte az általa kitalált, illetve Karinthyéktől átvett különböző játékokat.

Japánban ülünk három fáradt vándor,
Egyik sem bűvár, sőt még nem is kántor,
Nem golfozunk és nem is korcsolyázunk...

Eddig ismeretlen okból 1928 nyarán József Attila elhagyta Pestet, és a budai Pozsony nevű kávéházban „vendégszerepelt”. Magas színvonalú vita alakult ki a költő és Benedek Marcell, valamint Vámbéry Ármin között. Valakinek az a tréfás ötlete támadt, hogy költői versenyt rendezzenek. Vágó Márta könyvében említést tesz erről a virtuskodásról. „Attila kijelentette, hogy szeretné lovagi párbajra kihívni Marcit. Különféle lovagi tornák vannak – mondta –, legjobb volna egy szonett-verseny! Benedek Marci belement, mindenről a világon lehet szonettet írni, akár erről a kerek asztalról is – és rámutatott.”²⁹

Attila végül ezzel a művével nyerte az összecsapást:

Óh kerek világ kerek asztala,
éhesen ültem én melletted mindig.
Terülj most nékem, kezemből behinti
szürkeséged rózsák zuhataga.

Terülj most nékem. Ült-e valaha
eléd bosszús istent rendelő vendég?
És könyökölt-e így? Tudod-e, nemrég
Szivem vérfoltos abroszod vala.

Én teritettem rajta mindeneknek,
faló farkasnak, öklendő ölelnek
s most itt révedek rajtad éhesen.

Mondd, megdicsérenél-e, ha szólni tudnál?
Vagy lábaiddal tőlem messze futnál,
Hogy ne boruljak asztalomra sem?

A biliárd lett a kávéházak legelőkelőbb sportja, melyért azonban többnyire fizetni kellett. Cserépfalvi Imre, a híres könyvkiadó közeli barátja volt József Attilának, többek között együtt hozták tető alá a Szép Szót. Az Élet és Irodalomban megjelent Cserépfalvi-interjúból tudjuk, hogy a költő szeretett biliárdozni, sőt még azt is elmondta, miként terelgette Attila a színes golyókat. „Akkurátusan és komolykodon járt körbe az asztalt. Soha nem az egyszerű megoldásokat választotta. Az érdekelt, hogyan lehet szebben, bonyolultabban összehozni a poént.” Párizsban is együtt játszottak, ha volt pénzüik a kávéháza

²⁹ Vágó Márta, i. m., 62.

és maradt szabad idejük. Erről így nyilatkozott a barát: „Hozzá hasonló partnerem még nem volt: nem használta ki a ziccereket, mindig a meglepőbb és az esztétikusabb játékot választotta, pedig Párizsban nagyon szegények voltunk, és a biliárdot mindig a vesztes fizette.”

A **kugli** általában kiszorult a puccos kávéházakból, de egyik versében József Attila említi a kocsmák és a fogadók népszerű játékát. Villon hatására, francia nyelven írt versében (*Ballade de bonne doctrine*) sok játékos bolondság mellett ott találjuk a kuglit is.

Légy kókler, légy táncos bolond;
Játssz passiót a búcsúkon;
Danolj, dudálj pojácamód;
Komédiázz a színpadon;
Forogj, ha szól a cimbalom
Vagy nyerj, ahol a kugli járja.⁵⁰

A kávéházi sportok „nehéztüzérségéhez” sorolható a rulett, amely érthetően meglehetősen távol állt az éhenkórász irodalmároktól. Egyszer azonban franciaországi nyaralása során József Attilát belesodorta ebbe is játék-szenvedélye. A hazautazásra szánt pénzét tette fel a szerencsekerékre, amit rögtön el is vett. Szabolcsi Miklós szerint: „Az eset egyáltalán nem csodálatos. Szinte mindenkivel megtörténik Franciaországban, különösen a tengerparton, ahol úton-útfélen szerencsét lehet próbálni, eleinte persze kis összeggel, aztán nagyobb.”⁵¹

Írásom végén idézhetném a költőt: „immár kész a leltár...” Egy kazalba kerültek József Attila azon versei és gondolatai, melyek a testi kultúrát valamilyen formában érintik. Ki-ki választhat kedve szerint belőlük. Én az egész gyűjtemény végső tanúságaként ezt idézném a költőtől: *A dolgos test s az alkotó szellem / mondd, hogy törhetne egymás ellen?*

A két kultúra – testi és szellemi – eredendő összefüggését József Attila – mint mindig – a lényegénél ragadta meg gyönyörű soraiban. Nem túlzás azt állítani, hogy az emberiség jövőjének egyik záloga: *az egészséges fizikum és az ép psziché testvérisége.*

⁵⁰ A verset franciából Mészöly Dezső fordította.

⁵¹ Szabolcsi Miklós, i. m., 819.